

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ОСВІТІ

У статті розглянуто деякі аспекти інтеграції навчання в історико-педагогічному контексті, етапи її реалізації в освітньому просторі ХХ століття та окреслено сутнісні характеристики цього поняття у сучасній педагогічній теорії і практиці. Здійснена авторська інтерпретація основних етапів розвитку інтеграції як педагогічного явища.

Постановка проблеми. Утвердження в Україні демократичних засад суверенності й ціннісних орієнтирів при виборі суспільних цілей детермінує розвиток цивілізаційного потенціалу, актуалізує складні соціальні, економічні та культурні чинники розвитку національної системи освіти, що вимагає переходу від директивної до особистісно орієнтованої її моделі. Першочергового значення у цьому зв'язку набуває проблема становлення особистості, якій властиві високі морально-духовні якості, достатня теоретична і практична підготовка, творча активність та конкурентоспроможність, а також високий рівень соціалізації.

Швидкі зміни, що відбуваються останнім часом в суспільстві, а також постійне збільшення обсягу наукової інформації роблять надзвичайно актуальною проблему оновлення змісту освіти, головними напрямками якої є, на думку спеціалістів, її гуманізація, гуманітаризація та інтеграція.

Проблема інтеграції змісту освіти набула також особливо важливого значення у зв'язку з тим, що його оновлення передбачає не тільки включення нової інформації у структуру традиційних шкільних предметів, а й нових дисциплін і різних галузей знань, які раніше не вивчалися в школі. Таке розширення змісту освіти не може здійснюватися суто механічно, шляхом простого додавання до вже існуючих нових навчальних курсів і предметів, що може призвести до ще більшого перевантаження учнів, яке і так є надмірним.

Актуальність проблеми визначається завданнями, відображеними у державній національній програмі "Освіта (Україна ХХІ століття)", Програмі "Діти України" (1996), Національній доктрині розвитку освіти в Україні в ХХІ столітті, Законі України "Про загальну середню освіту" (2005), Державному стандарті загальної освіти, які спрямовують педагогічну науку на пошук шляхів оптимізації особистісного розвитку школярів у процесі навчання та розкриття механізмів формування життєвої компетентності як інтегральної здатності дитини та наголошують на необхідності створення і запровадження інтегрованих шкільних курсів.

Інтеграційні процеси у шкільній освіті пов'язані також з необхідністю врахування вікових особливостей школярів, що визначає і специфіку їхнього навчання. Становлення особистості школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання ґрунтується на таких принципах: урахування особистісно-розвивального потенціалу навчання; орієнтації на школяра як суб'єкта навчально-виховного процесу; творчого підходу до конструювання технології інтегрованого навчання та добору завдань; цілісності змісту навчально-виховного матеріалу, створення позитивних емоційних ситуацій; трансформації морального мотиву у моральні якості; формування вільної, самостійно діючої особистості громадянина, здатного здійснити обґрунтований вибір у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях.

Зміна цілей і функцій шкільної освіти, особистісно орієнтований підхід до навчання і виховання учнів, на нашу думку, значною мірою зумовлюють необхідність переосмислення ідеї навчання, зокрема, для вирішення проблем гуманізації освіти, яка має ґрунтуватися на принципах гуманітаризації, диференціації та інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність даного дослідження і постійний науковий інтерес до проблеми інтеграції в сучасній освіті. Очевидним є те, що інтеграція є складним і багаторівневим явищем, тому велика кількість науковців досліджує цю проблему у різних аспектах. Сучасні погляди на проблему інтеграції змісту освіти викладені у роботах: В. Андрущенко, В. Безрукової, Т. Браже, М. Прокоф'євої, С. Гончаренка, Р. Гуревича, І. Зязюна, М. Іванчук, О. Маринівської, М. Арцишевської та інших. Повне висвітлення цієї проблеми може бути предметом багатьох досліджень, тому ми зупинимося лише на деяких аспектах визначеної проблеми.

Окремі питання вдосконалення вчення і виховання школярів з позицій міжпредметних зв'язків та інтеграції у навчанні і вихованні учнів, розглядалися у працях відомих педагогів-класиків; у роботах радянських науковців (І. Зверєва, М. Данілова, В. Максимової, С. Баранова, Н. Скаткіна); вчених-психологів (Ю. Самаріна, Г. Вергеліса); учених-методистів (М. Львова, В. Горещького, Н. Светловської, Ю. Колягіна, Г. Напади) та ін.

З 90-х років ХХ ст. в Україні активно розвивається дидактичний аспект теорії інтеграції за такими напрямками: розробка методологічних засад проблеми інтеграції (С. Гончаренко, Ю. Мальований,

О. Сергєєв); визначення особливостей інтеграційних процесів у професійно-технічній школі (Р. Гуревич, І. Зязюн, Б. Камінський, І. Козловська, Н. Ничкало, Б. Федоришин); окреслення сутності взаємозв'язків інтеграції та диференціації (В. Моргун); психологічні аспекти інтеграції (В. Семиченко, Т. Яценко); структурування інтегрованих знань та цілісність змісту природничо-наукової освіти (Б. Будний, В. Ільченко, А. Степанюк); проблеми розробки інтегрованих курсів (К. Гуз, Л. Лук'янова, В. Сидоренко, Я. Собко, Н. Талалуєва); інтеграція у ступеневій освіті (Ю. Жидецький); формування системи знань шляхом запровадження інтегративних методів навчання (О. Джулай); інтегративне навчання з використанням комп'ютерної техніки у початковій професійній підготовці (Р. Собко); використання інтегративно-диференційованого підходу до структурування змісту знань (Л. Дольнікова).

Важливим стимулом у розробці проблеми інтеграції змісту шкільної освіти стало створення Державного стандарту загальної середньої освіти в Україні під керівництвом О. Савченко, П. Толочка, С. Гончаренка, О. Ляшенка, Ю. Мальваного. Проте, як показало обговорення цього проекту, найбільш розробленою є концепція інтеграції змісту предметів природничо-математичного циклу, основу якої становить природничо-наукова картина світу. За останні роки все більшого визнання набуває також концепція світоглядної освіти, що є науково-теоретичною основою інтеграції різних галузей науки та інших форм соціального досвіду. У той же час ще недостатньо досліджені проблеми інтеграції змісту предметів філологічного циклу.

Проблема інтеграції в освіті на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії і практики пов'язується з соціальним феноменом, сутність якого полягає в тому, що свідомість людей суттєво відстає від розвитку глобальних процесів, не встигає осмислити їх зміст, причини виникнення і взаємозв'язок, що унеможливує прогнозування наслідків. Це означає, що в дослідженні глобальних проблем повинні взяти участь найрізноманітніші галузі наукового знання – як суспільно-гуманітарні, так і природничо-технічні [1: 43].

Отже, **метою статті** визначаємо розгляд основних інтеграційних процесів в історії педагогічної думки та висвітлення етапів її реалізації в освіті, а також визначення сутнісних характеристик інтеграції в сучасному освітньому процесі.

Викладення основного матеріалу. Проблема інтеграції у психолого-педагогічній теорії досліджувалася науковцями в різні періоди і з різних позицій.

Проте у будь-якій гуманітарній науці, зокрема і педагогічній, основою цілісного вивчення об'єкту є реалізація принципу історизму. Можна вважати, що проблема інтеграції змісту освіти чітко окреслилася лише у другій половині ХХ століття з огляду на швидкий розвиток науково-технічного прогресу і невідповідність рівня шкільної освіти суспільним вимогам. Тому генетично вона пов'язана з ширшою проблемою – необхідністю інтеграції знань, яка виникла понад дві тисячі років тому у зв'язку з прагненням самоусвідомлення теоретичного мислення і, передусім, у формі філософських міркувань. На різних етапах науково-філософського пізнання ця проблема виникала і усвідомлювалася в контексті визначення можливостей, важливості та окреслення методів пізнання єдності і цілісності світу, співвідношення пізнання частин і цілого, досвіду науки, філософії та релігії.

Ще в античній філософії розглядалося питання, пов'язане з мудрістю знання перших начал і причин, завдяки якому все суще сприймається у його взаємозв'язку, єдності та цілісності. Ця ж проблема співвідношення філософських (метафізичних) і суто наукових знань була однією з центральних й у середньовічній арабо-мусульманській філософії та філософії нового часу [2: 6].

Інтеграцію знань як основу цілісного сприйняття й пізнання світу, як методичний засіб навчально-виховного процесу розглядали у своїх працях такі відомі педагоги та мислителі, як Я. Коменський, І. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Так, великий дидактик Ян Амос Коменський вважав, що все, що знаходиться у взаємному зв'язку має викладатися у тому ж самому зв'язку, а також, що для формування системи знань досить важливим є встановлення зв'язків між навчальними предметами. У цілому вважається, що саме видатний чеський діяч одним із перших у світовій педагогіці звернув увагу на можливість і необхідність вищої інтеграції знань про світ, окреслив шляхи її впровадження у зміст шкільної освіти. Необхідність інтегрованого підходу до організації навчально-виховного процесу великий дидактик пояснював таким чином: "Всі знання виростають з одного коріння – навколишньої дійсності, мають між собою зв'язки, а тому повинні вивчатися у зв'язках" [3: 26].

Одним із перших проблему міжпредметної інтеграції обґрунтував Ж.-Ж. Руссо, який шукав "засоби, щоб зближувати всю масу уроків, розсіяних в багатьох книгах, звести їх до однієї загальної мети, яку легко було б бачити, цікаво простежити..." [4: 261].

Видатний швейцарський педагог І. Песталоцці, розглядаючи мистецтво виховання людини як наслідок дії фізико-механічних законів, пріоритетним визначає необхідність усвідомлення взаємопов'язаності всіх предметів, що створюють цілісну картину світу, "у той саме зв'язок, в якому вони існують у природі" [5: 50], відзначав особливу небезпеку відриву одного предмету від іншого.

На його думку, систематизація всіх існуючих в світі явищ і предметів має здійснюватися за принципом подібності.

У класичній педагогіці найбільш повно психолого-педагогічне обґрунтування дидактичної значущості міжпредметних зв'язків здійснив Костянтин Дмитрович Ушинський, який наголошував, що доки різні предмети викладатимуться незалежно один від одного, навчання не матиме ніякого суттєвого впливу на духовний розвиток дитини. Він вважав, що знання й ідеї, що викладені різними науками, повинні органічно будуватися в світлий і різносторонній погляд на світ і його життя. Це положення видатного російського педагога можна вважати поступальним кроком до розробки теорії міжпредметних зв'язків [6: 195].

Таким чином, наукова категорія "**інтеграція**" являє собою оформлений результат тривалого історичного процесу, складних діалектичних і наукових перетворень педагогічної свідомості.

У наших педагогічних міркуваннях щодо історії розвитку інтеграційних процесів в освіті будемо послуговуватися теоретичною моделлю, розробленою А. Данилюком [7], яка ґрунтується на результатах цього явища. Здійснений ученим історико-феноменологічний аналіз показав, що історія інтеграції в освіті XX століття структурується в послідовності трьох якісних етапів:

Перший етап – кінець XIX – поч. XX ст. – (П. Блонський, Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер, А. Макаренко, Т. Рубінштейн, С. Шацький та ін.) – пов'язується з розвитком ідеї "трудової школи" та характеризується концептуальним оформленням двох протилежних організаційних принципів предметності і комплексності. Предметність, при якій навчання структурується за видами культурної діяльності (читання, письмо і так далі), представляється як протилежний до комплексності (інтеграція різнопредметних знань довкола деяких життєвих проблем) спосіб організації навчання, як той, що протистоїть і принципово відрізняється від комплексності.

Другий етап – 50-70-ті рр. XX ст. – **обґрунтування та реалізації міжпредметних зв'язків** (П. Атутов, С. Батишев, І. Зверев, В. Кондаков, М. Левіна, Н. Лошкарьова, В. Максимова, П. Новіков та ін.) – демонструє логіку розвитку принципів предметності і міжпредметності. Якщо предметність і комплексність – складові інтеграції, то вже в них повинні мати місце певні якості інтеграції (закономірності, механізми), тобто комплексність розвивається у межах предметності і поступово проявляється у формі міжпредметних зв'язків; міжпредметність отримує статус принципу дидактики і окреслює більш широке поняття, ніж предметність. Міжпредметні зв'язки дозволяють включити в освітній процес не лише внутрішньопредметні, але і міжпредметні знання. Це якісно змінює традиційний характер освіти, створює необхідні умови для організації освітнього простору і якісно нової системи організації освіти.

Третій етап – 80-90-ті рр. XX ст. – **власне інтеграція** (Г. Герасимов, К. Колесіна, В. Фоменко та ін.) в освіті характеризується тим, що поняття "міжпредметні зв'язки" поступово втрачає своє значення і поступається місцем дефініції "інтеграція". Для 70-80-х рр. XX століття характерними стали дослідження щодо уточнення змісту понять "міжпредметні зв'язки" й "інтеграція". Перші результати дослідження з цієї проблеми були опубліковані в 1983 році в збірці наукових праць "Інтеграційні процеси в педагогічній науці і практиці комуністичного виховання і освіти" [8]. У даній збірці наукових статей інтеграція визначена як спосіб формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Розуміння інтеграції як методу дидактики характерне і для подальших досліджень.

Сьогодні ми можемо говорити, що поняття інтеграції розглядається в педагогіці в контексті аналізу накопиченого, головним чином, за попередні десятиліття досвіду розвитку інтеграційних процесів в освіті. Інтеграція стає конкретним педагогічним поняттям, наповнюється оновленим педагогічним змістом. Розглядаючи педагогічну науку у площині динаміки інтеграційних процесів варто, на нашу думку, звернутися до аналізу досліджень, пов'язаних з визначенням сутності поняття "інтеграція" в сучасному тлумаченні.

У сучасній педагогічній літературі спостерігається нестійкість і неоднозначність у тлумаченні категорій. Термін "інтеграція", у перекладі з латинської, означає відновлення, заповнення, об'єднання в ціле деяких частин. У "Філософському енциклопедичному словнику "**інтеграція**" визначається як "сторона процесу розвитку, пов'язана з об'єднанням у ціле ... різнорідних частин і елементів" [9: 210]. Подібне визначення знаходимо і в "Логічному словнику-довіднику", який окреслює інтеграцію, як об'єднання в ціле певних елементів, відновлення будь-якої єдності.

У "Великому енциклопедичному словнику" термін "інтеграція" у широкому змісті застосовується:

- для характеристики процесу зближення і об'єднання наук, що відбувається поряд із процесом їх диференціації;
- як поняття, що означає стан пов'язаності окремих диференційованих частин і функцій системи, організму в ціле, а також процес, що призводить до такого стану [10].

"Енциклопедія освіти" визначає **інтегративний підхід в освіті**, як підхід, що веде до інтеграції змісту освіти, тобто доцільного об'єднання його елементів у цілісність. Результатом інтегративного

підходу можуть бути цілісності знань різних рівнів – цілісність знань про дійсність; про природу з тієї чи іншої освітньої галузі, предмета, курсу, розділу, теми [11: 356].

Отже, у переважній більшості енциклопедичних джерел **інтеграція** – це процес і результат, що є синтезом процесуальних і результативних складових: інтеграції-процесу, що забезпечує злиття в єдине ціле раніше диференційованих елементів; інтеграції-результату, що відображає момент фіксації здобуття в ході здійснення інтеграційного процесу певного інтеграційного "продукту".

Неоднозначність поняття "інтеграція" (стан і процес) породжує різнотлумачення у представленні результатів інтеграції, проблемність оцінок її ефективності. Проблема реалізації інтеграції пов'язана і з тим, що в ході цього процесу збільшуються обсяг й інтенсивність взаємодії складових. Отже, інтеграція – це не лише посилення зв'язків, це – зміна вихідних елементів.

Інтеграція різних сторін педагогічної дійсності в даний час, на думку сучасних українських учених, – один із провідних принципів оновлення методичної системи навчання.

У результаті контент-аналізу наукових джерел, у яких представлені тлумачення поняття "інтеграція" в різних галузях знань, М. Прокоф'єва [1] виокремлює наступні сутнісні характеристики інтеграції:

- як явище, яке має двоєдину природу і виступає, з одного боку, як процес, а з іншого – як результат;
- як стан цілісності, що має такі якісні характеристики, як взаємозв'язок, взаємодія і взаємопроникнення, взаємозалежність;
- як процес злиття в єдине ціле раніше диференційованих елементів, що призводить до нових якісних і потенційних можливостей цієї цілісності, а також змін властивостей самих елементів;
- як якості функціональної умови існування і рівноваги системи, а також механізму її розвитку.

З позиції інтеграції змісту освіти визначаються наступні напрями дослідження різних аспектів інтеграції. Так, наприклад, вивчаються: сутність інтеграції як педагогічної категорії; способи, засоби і форми організації інтеграції; ефективність педагогічної системи; спосіб встановлення міжпредметних зв'язків між навчальними дисциплінами; умови підвищення професійної освіти, інтенсифікації процесу професійно-педагогічної підготовки.

Напрямом дослідження інтеграційних процесів на практичному рівні є організаційно-технологічний, пов'язаний з розвитком інтеграційних форм навчання (інтеграційний урок, інтеграційний семінар, інтеграційна лекція, інтеграційний іспит, інтеграційний день), інтеграційних форм освіти (культурно-освітній центр, гуманітарно-педагогічний центр, цілісна школа), а також інтеграційних технологій (проблемне навчання, вітагенне навчання, контекстне навчання). До цієї ж групи можна віднести інтеграцію різновидів педагогічного процесу, наприклад класної і позакласної роботи.

Отже, **інтеграція знань** – це динамічний, безперервний, суперечливий процес, який потребує прогностичного підходу, врахування особливостей параметрів знань, виявлення специфіки їх структурування, предметних та інтегрованих знань та передбачає застосування адекватних змісту форм, методів, засобів навчання.

Інтеграція знань, як правило, пов'язана з узагальненням, ущільненням, концентрацією, які спричинені необхідністю покращення і полегшення зберігання, передачі, засвоєння і використання цих знань, а також з їх упорядкуванням, класифікацією, систематизацією, взаємопроникненням різних методів пізнання і моделюванням, відтворенням цілісності складно організованих об'єктів.

Висновки. Таким чином, в історії розвитку науки інтеграція – одна з найдавніших і досліджувалася в різних аспектах. Ця проблема залишається актуальною і потребує подальшого розвитку у зв'язку з бурхливими змінами у сучасному суспільстві. Розкриття інтеграції як цілісного, складного, суперечливого і багатоаспектного розвивального процесу зумовлює необхідність аналізу дії філософських законів і категорій, які виступають інтеграторами всієї системи людського знання, використовуються як загальні принципи у процесі пізнання і мають методологічне значення для всіх наукових галузей.

У науці в даний час виділяється три основних етапи розвитку інтеграції: етап реалізації ідеї "трудова школа", міжпредметні зв'язки і власне інтеграція.

Отже, з позиції педагогічних наук інтеграція – це процес зближення і взаємопроникнення, який повинен вивести учня на розуміння єдиної наукової картини світу. Необхідність інтеграції зумовлена не лише значним зростанням обсягу наукового знання, а й центральним завданням освіти – розвитку і саморозвитку особистості дитини в їх єдності і цілісності.

У розвитку сучасних освітніх систем інтеграція виступає провідним принципом, який проявляється як ідея створення багатомірності картини світу, що об'єднує різні форми відображення дійсності. Інтеграція як об'єднання у ціле певних частин чи елементів вважається необхідним

дидактичним засобом, за допомогою якого створюється цілісна картина світу у навчально-виховному процесі.

Інтегровані уроки вважаються ефективною формою систематизації знань у сучасній школі, з огляду на забезпечення синтезу знань різних учбових дисциплін, у результаті чого утворюється нова якість, яка представляє собою нерозривне ціле, досягнуте широким і поглибленим взаємопроникненням цих знань.

За останні роки все більшого визнання набувають інтеграційні процеси в різних галузях науки та інших формах соціального досвіду. У той же час ще недостатньо досліджені проблеми інтеграції змісту предметів філологічного циклу.

На нашу думку, проблема інтеграції потребує подальшого дослідження і впровадження на всіх рівнях сучасної системи освіти, як один із напрямків нових педагогічних рішень, що сприяє покращенню навчального процесу, розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників та більш результативному впливу на учнів.

Перспективним для подальших досліджень вважаємо дослідження педагогічних умов інтеграції змісту предметів філологічного циклу, окреслення шляхів реалізації інтегративного підходу в умовах гімназії та визначення основних форм та методів інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Прокофьева М. Ю. Интеграция педагогической подготовки будущих воспитателей дошкольных учреждений и учителей начальных классов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Прокофьева М. Ю. – Ялта, 2008. – 268 с.
2. Арцишевська М. Р. Інтеграція змісту освіти : [монографія] / М. Р. Арцишевська, Р. А. Арцишевська. – Луцьк : "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Л. Українки, 2007. – 316 с.
3. Коменський Я. А. Мир чувственных вещей в картинках / Я. А. Коменський ; под ред. и со вст. проф. А. А. Красновского. – [изд. 2-е]. – М. : Учпедгиз, 1957. – 351 с.
4. Педагогическое наследие / [Коменский А. Я., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г.]. – М. : Педагогика, 1989. – 261 с.
5. Песталоцци И. Г. Развивающее школьное обучение / И. Г. Песталоцци // Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 1981. – С. 7–247.
6. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1983. – Т. 1. – С. 192–417.
7. Данилюк А. Я. Теоретико-методологические основы проектирования интегральных гуманитарных образовательных пространств : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / А. Я. Данилюк. – Ростов-на Дону, 2001. – 22 с.
8. Інтегративні процеси в педагогічній науці та практиці комуністичного виховання і освіти : сб. науч. трудов АПН СССР НИИ ОП. – М. : Изд-во АПН СССР, 1983. – 125 с.
9. Философский энциклопедический словарь / [главн. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. Н. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : "Советская энциклопедия", 1983. – 576 с.
10. Большой энциклопедический словарь / [под ред. А. М. Прохорова]. – М. : Науч. изд-во БРЭ ; СПб. : Норинт, 1997. – 680 с.
11. Енциклопедія освіти / [гол. редактор В. Г. Кремень] / Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
12. Браже Т. Г. Інтеграція предметів в сучасній школі / Т. Г. Браже // Література в школі. – 1996. – № 5. – С. 150–156.
13. Іванчук М. Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал (Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання) / М. Г. Іванчук. – Чернівці : Рута, 2004. – 360 с.

Матеріал надійшов до редакції 03.11. 2010 р.

Левковская К. В. Теоретические основы интеграционных процессов в образовании.

В статье рассматриваются некоторые аспекты интеграции в историко-педагогическом контексте, этапы ее реализации в образовании XX века и очерчены существенные характеристики этого понятия в современной педагогической теории и практике. Представлена авторская интерпретация основных этапов развития интеграции как педагогического явления.

Levkivska K. V. Theoretical Principles of Integration Process in Education.

The article reveals some integration aspects in historical and pedagogical context, stages of its implementation in education in the XX century, defines essential characteristics of this notion in the present-day pedagogical theory and practice. The author expounds the main stages of integration development as a pedagogical phenomenon.